

TARİH ÖNCESİNİN BEYİN CERRAHLARI VE BÜYÜ

Yaşayan ilkel insan gruplarında ve belki de tarihöncesi atalarımızda baş, cin ve şeytan gibi kötülük temsilcilerinin yerleştiği bir yerdir. Canlının ya da ölünün başında bir delik açmakla, tüm bu kötü yaratıkların beyinden çıkacağına ve hastanın sağlığına kavuşacağına inanılır.

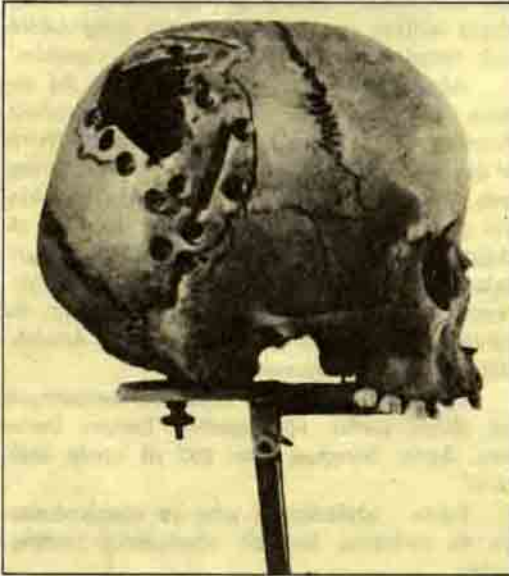
Yaşayan insanın ya da bir ölünün başında delik açma operasyonu (trepanasyon) tıp tarihinin en eski ve en büyüleyici örneklerinden sayılır. Tarihöncesi çağlardan beri beyin ameliyatının varlığı, arkeolojik kazılarda çıkarılan kafataslarının incelenmesinden anlaşılmıştır. Bu tür ameliyatın ilk görüldüğü devir hangisi olursa olsun, bizce önemli olan husus, ameliyat tekniği ve bunun temelinde yatan nedenlerdir. Baş delgi ameliyatını gerektiren davranışın temelinde terapötik (tedavi ile ilgili) olduğu kadar, büyüün de yer alabileceği olasılığı, olaya salt tıbbi açıdan değil, aynı zamanda kültürel,

Doç Dr. Metin ÖZBEK *

antropolojik açıdan da yaklaşmamızı zorunlu kılmaktadır. Tıp dünyası uzun süre, tarihöncesi ameliyatların varlığına pek inanmamıştır. Oysa, örneğin delgi ameliyatının yer ve zaman içindeki dağılımı dikkate alındığında, bu görüşün pek geçerli sayılamayacağı ortaya çıkmaktadır. Delgi ameliyatına hemen hemen her yerde rastlanmıştır. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde bu ameliyat türüne dair ilginç belgeler, Neolitik kültür devrine kadar gitmektedir. Amerika Kızılderililerinde, bu cerrahi müdahalenin bir gelenek halinde günümüze kadar geldiğine tanık oluyoruz. Kuzey Afrika'da yaşayan Berberlerin de delgi ameliyatını bildikleri söylenmektedir; yalnız bu âdetin İslamiyetle çağdaş olduğu sanılmaktadır. Hatta, Roma İmparatoru Augustus zamanında yaşamış olan hekim Celsus'un tanımlamış olduğu beyin ameliyatı tekniğini ilk benimseyen Araplar olmuş; İ.S. 10'uncu ve 11'inci yüzyıl Müslüman Arap Cerrahları, eserlerinde bu teknikten söz etmişlerdir.

Delgi ameliyatı, genellikle sihirbaz-hekimler tarafından yapılır. Söz konusu ameliyatın, Kuzey Afrika'da ve Kenya'da babadan oğula geçen bir meslek olduğunu görüyoruz. Hawai'de rahipler bu işi üstlenmişlerdir. Günümüz ilkellerinde ve büyük bir olasılıkla geçmiş devirlerde, ölülerin başları üzerinde acemi olarak işe başlayan ve bu sayede beceri kazanan cerrah adayları (Resim: 1), büyücü-cerrah olarak mesleğini sürdürür. Delgi ameliyatının tekniği bir kültürden diğerine değişir. Örneğin Kuzey Afrika Araplarında başta delik açılacak kısmı örten deri, kızgın bir aletle dağlanır ve kemik ortaya çıkarılır. Daha sonra demir bir çubuk, iki el ayası arasında hızla döndürülmek suretiyle delik açılır. Bu ara-

* Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi

Geçmişte olduğu gibi günümüz ilkellerinde de acemi cerrahlar ölülerin başları üzerinde işe başlarlar. (Resimde, bir berber kafatası - Cezayir.)

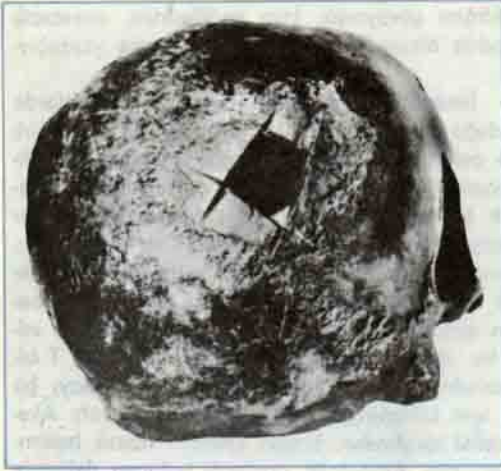

Kisil kabilesinden bir erkek.

da, beyin zarlarına ve beyine dokunulmamaya özen gösterilir. Kafa dikişlerini de zedelemekten kesinlikle kaçınılır; zira Atlas Dağları bölgesinde yaşayan Müslüman Araplarda yaygın olan inanışa göre, kafatası kemiklerini birleştiren dikişler Tanrının emriyle yazılmış olup, kişinin kaderini tayin eder. Başta delik açmanın dışında, kızgın bir demirle dağlama da bazı Afrika kabilelerinde görülebilir. Örneğin bu âdet, Kenya Kişilerde yıllardır uygulanmaktadır (Resim: 2). Delgi ameliyatı öncesinde ya da ameliyat sırasında, hastanın acı çekmemesi için büyü-cerrahin bazı önlemler aldığına tanık olunur. Tabii amaç, cerrahi müdahalenin en iyi koşullar altında gerçekleştirilmesidir. Tarihöncesi cerrahinin de, çok elverişsiz sağlık koşulları içinde bulunmasına rağmen, zamanının olanakları ölçüsünde, beceri yönünden bugünkü meslektaşlarından geri kalmış olabileceğini pek sanmıyoruz. Yaşayan ilkelde başta delik açmadan önce, anestezi amaçla, alkol dışında bazen üzüm şarabı ya da palımye şarabının kulla-

nıldığını görüyoruz. İnkayerlilerinde, anestezi madde olarak yararlanılan bitki, koka yaprağıydı.

İnsanoğlu, hiç kuşkusuz birçok alanlarda olduğu gibi, baş delgi ameliyatında da yaratıcılık ve geliştiricilik yönünü ortaya koymuştur. Tarihöncesi çağlarda ameliyatlar çakmaktaşı, volkanik kökenli obsidiyen (cam benzeri doğal bir oluşum) ya da hayvan kemikleri ve dişleri yardımıyla yapılırken, bunların yerini giderek bakır ve demir almıştır. Romalı hekim Celsus, beyin ameliyatlarında kullanılan menengofilaks adlı bir aletten söz eder. İnkali cerrahlar, T biçiminde ve Tumi adını verdikleri bir çakıyı bu iş için kullanırlardı. Bu alet, Peru Cerrahi Akademisi tarafından, bugün amblem olarak benimsenmiştir. Arkeolojik kazılarda bulunan delinmiş kafatasları dikkatle incelendiğinde, oldukça ilginç durumlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Manouvrier'in Fransa'da Manouville Bölgesi'nde bulunduğu, Neolitik kültür çağı ile yaşıt kafatasında, açılmış olan deliğin alt kenarında dikey bir kemik çıkıntı bırakılmıştır. Bu çıkıntının kaledesinden orta beyin zarı atardamarı yükselmektedir. Araştırmacının savına göre, taş çağı cerrahı, hastasının başında delik açarken bu çıkıntıyı, ilgili atardamara siperlik olsun diye bırakmıştır. Böylelikle, bu atardamarın, taşıdığı temiz kanla beyin hücrelerini beslemeye devam etmesi sağlanıyordu. Vücudun en nazik bölgesinde gerçekleştirilen bu tür ameliyatlarda, tarihöncesi cerrahının başarı şansı ne olabilirdi? Brothwell, Neolitik çağı cerrahlarının, yaptıkları ameliyatlarda % 50 başarılı olduklarını vurgulamaktadır. Aynı şekilde, Dastugue, incelemiş olduğu, Neolitik çağla yaşıt oniki kafatasından altısında, açılan deliklerin çevresinde kemik dokunun onarılma izlerine rastlamıştır. Bundan da anlaşılıyor ki, ameliyat, yaşayan kişiler üzerinde gerçekleştirilmiş ve bunların yarısı ameliyat sonrası yaşamalarına devam etmişlerdir. Öte yandan, yine Fransa'da bulunmuş ve Bronz Çağı ile yaşıt bir kafatası ise, delgi ameliyatının en çarpıcı örneğini bize kazandırmıştır: Hasta, hayatta iken ameliyat edilmiş ve başının tepe kısmı olduğu gibi alınmıştır. Ameliyatı yapan tarihöncesi cerrahın hayranlık uyandıracak bir beceriye sahip bulunduğu açıktır. Giot, kafatasındaki deliğin kenarlarını büyütle incelediğinde, dış kemik duvar üzerinde sayısız eksozozların (kemik çıkıntısı) oluştuğunu görmüştür. Bu Bronz Çağı insanı, tepesi açık olduğu halde bir süre yaşamıştır. İnanılması güç de olsa, yapılan inceleme bu görüşü doğrulamaktadır. Delgi ameliyatı sonrasında, açılan deliğin

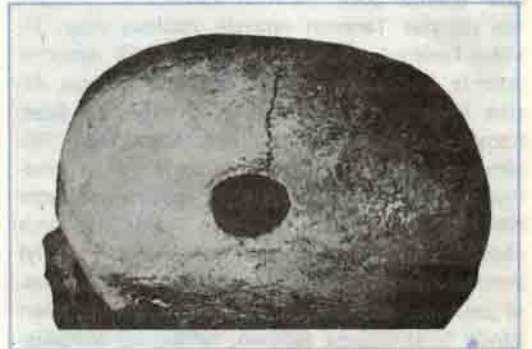

Hayatta iken delgi ameliyatı olmuş bir hastanın kafatası. (Cıvalı Taş Devri, Fransa)

dan sayılan Bakotalar ölülerini, ağaç dallarından örülme sandıklarda saklar ve zaman zaman bunların kafataslarını konuldukları yerden çıkartıp, önlerinde kurbanlar keserlermiş. Bu arada, sihirli şarkılar söyleyip, kendilerinden geçerse sine dans ederlermiş. Büyüsel töreni idare eden sihirbaz-doktor, daha sonra, kafataslarını palmye yağı ve kırmızı toz karışımı olan bir reçine ile kutsarmış. Ayrıca, bu tozun bir kısmını, kafatasının tepesinde açtığı yuvarlak bir delikten içeriye dökmüş. Bolivya'da yaşayan Kızılderililer, 1950 yıllarına kadar baş ağrısını gidermenin tek yolunun delgi ameliyatı olduğuna inanırlardı. Hatta, bir misyonerin, bununla ilgili bir anısı vardır. Bir gün, bir kızılderilli, elinde matkap olduğu halde misyoneri ziyarete gelir ve baş ağrılarının neden olan şeytanın ruhunu dışarı çıkarılması için, başında bir delik açmasını O'ndan yalvarırcasına ister. Günümüz ilkelerinde görülen baş delme ameliyatının temelinde yatan nedenlerin büyük bir kısmının, tarihhöncesi insanları için de geçerli olabileceğini düşünüyoruz. Vaktiyle yaşamış ve tüm maddi, manevi değerleriyle tarihe gömülüp gitmiş olan atalarımızın düşünce dünyalarıyla ilgili yorumlar yaparken, çoğu kez günümüz ilkelerinin yaşam biçimlerinden esinleniriz. Yine de, bu tarihhöncesi insanların birçok yönleri, bizim açımızdan daima bir sır olarak kalacaktır. Geçmiş çağlarda uygulanan beyin ameliyatları (Resim: 3 ve 4), büyüsel-dinsel amaçla olduğu kadar, terapötik amaçla da yapılmış olabilir. En eski delgi ameliyatı örneği sayılan ve Mezolitik kültür devriyle yaşıt, İsrail'de bulunmuş kafataslarında, alın bölgesinde açılmış dikdörtgen delikler, ölümden sonraki bir cerrahi müdahaledir. Ama hangi amaçla? Gerçi bu konuda gö-

kapatılması ya da yaraların iyileştirilmesi hususunda alınan önlemler, kültürlere göre değişir. Örneğin İspanyol öncesi İnka Kızılderililerinde, kafatasında açılmış olan delik, alttan ince bir altın levha ile kapatılmış. O halde bu yerliler, canlı dokular içinde uzun süre kalmasına rağmen bozulmayan metalleri keşfedip kullanmış olmakla, protez gibi nazik bir sorunu çözümlenmiş oluyordular. Çağdaş ilkel toplulukların bazılarında büyücü-cerrahlar, başta delgi ameliyatı yaptıktan sonra yaraya iyileştirici olarak kömür tozu, sıcak kum, sedir ağacının reçinesi ya da yaktıkları ölümlerin küllerini koyarlar. Cezayir kabilelerinde, ısıtılmış bal, tereyağı ve labiatae familyasından bir tür bitkinin yaprakları ameliyat edilen yere sürülür. Melanezya'da ise büyücü-cerrah, ameliyat edilmiş olan bölgeye ateşte ısıtılan muz yaprağı örter, saç derisini tekrar eski yerine getirir ve yarasını kanat kemiğinden yapılma iğne ile diker.

İlkelerde, zaman zaman büyüsel bir araç olarak kullanılan kafatası, süslenip özel bir yere konmuş, tılsımlı olduğu sanılarak kesisilip alınan bir parçası boyuna muska niyetine asılmış ya da kolye niyetine boyunda taşınmıştır. Başın herhangi bir yerinde delik açmak suretiyle, orada yerleşmiş olan ve hastayı rahatsız eden kötü ruhun dışarı çıkarılmasının mümkün olduğu inancı bazı topluluklarda görülür. Kenya'da yaşayan Kişiiiler, sürekli ve şiddetli baş ağrılarının şikâyetçi olduklarında, başlarında delik açtırmak amacıyla sihirbaz-hekime giderler. Gabon'da (Afrika) yakın bir zamana kadar varlığını sürdüren ilginç bir geleneğe göre, yöre halkın-

Delgi ameliyatı ile ilgili bir örnek. (Madenler Çağı - İsrail)

rüşler ileri süren araştırmacılar yok değildir; ni- tekim Bulgaristan'da bulunmuş ve Neolitik de- virle yaşıt delinmiş kafataslarını inceleyen Boev, tarihhöncesi insanların, tıpkı çağdaş il- kelerde olduğu gibi, ölümden sonra beyindeki kötü ruhu çıkarmak için kafatasını delmiş ol- duklarını ileri sürmektedir. Günümüzde bazı yö- relerde, delgi ameliyatının terapötik amaçla ya- pıldığını göz önünde bulunduracak olursak, bu tür cerrahi müdahalenin gerekçeleri sayılan çe- şitli rahatsızlıkların, eski çağlarda da baş gös- termiş olabileceği varsayımından giderek, nöro- şirurjinin başlangıcını Neolitik, hatta Mezolitik kültür çağına kadar götürülebiliriz. Büyüsel ya da tıbbi, hangi amacın tarihhöncesi kafatası del- gi ameliyatlarında ağır bastığını belirlemek ol- dukça güçtür. Ancak bazen, örneğin Fransa'da Neolitik devirle yaşıt mezarlarda rastlandığı gibi, çok sayıda delinmiş kafatası aynı yerde gömülü olarak bulunmaktadır. O zaman, akla bu cerrahi müdahalenin büyüsel amaçla yapıldığı gelmektedir. Zaten, Avrupa'da, ancak Hipokrat zamanından sonradır ki, tıp, yavaş yavaş din ve büyü'nün bir parçası olmaktan çıkıp, bilimsel görünümünü kazanmaya başlamıştır. Eski çağ- larda tıp ve büyü iç içe girmiştir. Bunlardan birini diğerinden ayırmak olanaksızdır. Büyü, eski insanların yaşemalarına giren, onların dav- ranışlarını yönlendiren, hatta onlarla var olan bir güçtür. Beyin ameliyatının temelinde, mane- vilikten maddiliğe, büyü ve sihirden gerçek anlamda tıbbı uzanan bir devamlılık bulunmak- tadır. GÜdülen amaç, kültürlerle göre değişebil- lir. Dastugue ve Pales, Cilalı Taş Devri beyin cerrahlarının insan anatomisine olan ilgilerinin hiç de küçümsenemeyeceğini ve gözleme dayalı patolojik bilgilere sahip olduklarını ileri sür- mektedirler. Kısacası, günümüz beyin cerrahla- rının tarihhöncesi meslektaşları, birçok ruhsal ve sinirsel kökenli rahatsızlıkların doğuş mer- kezi olarak başı sorumlu tutmuşlar, hemcins- lerinin kafataslarını bu amaçla, üstelik büyük bir ustalıkla delerek, nöroşirurjinin belki de öncülüğünü yapmışlardır. Çok basit yaşam sür- dükları bilinen Taş Devri insanları, çakmaktaşı ve hayvan dişlerinden ilkel alet yapmalarına rağmen, araştırma tutkusunu kendilerine reh- ber edinmişler, içine düştükleri patolojik ve psikolojik rahatsızlıkları ortadan kaldırmının yollarını aramışlardır Zamanın akışı içinde ge-

ĞIR YANIKLAR BEYİNDE HASARA YOL AÇABİLİYOR

Derin deri yanıkları beyin ve sinir doku- sunca ciddi hasar yapabilir. Bu bulgu, Pennsylvania Crozer-Chester Tıp Merkezi yan- ık uzmanlarının, şiddetli yanık sonunda ölen 75 hasta üzerindeki çalışmalarının sonucudur. Muayene edilen hastaların yüzde 65'inde (ödem, infeksiyon, şok, vücut sıvılarının hac- minin azalması, kan pıhtılaşması ve oksijen- sizlik sonucu) beyin ve sinir dokusu harabi- yeti saptandı. Özellikle elektrik akımının ne- den olduğu yanıklarda, beyin harabiyeti sikli- ğının arttığı gözlemlendi. Yalnızca 19 hastada nö- rölöjik hasarla ilgili yakınma ve bulgu yoktu.

Çalışmada yer alan patolog Harvey B. Spector "Beyin lezyonlarının nasıl oluştuğu en çok şaşırdığımız konuydu" diyor. "Tıbbi Literatür, sorunun ayrıntısı hakkında bir bilgi vermiyordu". Spector'a göre yanık sonucu oluşan sinirsel harabiyetlerin çoğunun te- davisı mümkündür.

Yaşamı tehdit eden yanıkların sinirsel harabiyet yapabilme potansiyeli konusunda doktrler daha çok bilgi edinebilseler, hastada bunu araştırırlar, böylece ağır yanıklara uğ- rayan hastaların yaşam şansları daha çok ar- ter; örneğin, ödemin çeşitli tıbbi yöntemler- le önü alınabilir; kan pıhtılaşmasına karşı an- tikoagülanlar kullanıp, beyne kan akımı ko- laylaştırılabilir.

Science Digest'ten Çev. :
Dr. H. Kadircan KESKİNBORA

İştirilip, olgunlaştırılan bilgiler ve deneysel birikimler, her defasında daha da zenginleştiril-erek sonraki kuşaklara aktarılmış, böylece kül- türel evrim, önemli bir kopukluğa uğramaksızın günümüze kadar uzanmıştır. Zaten, canlılar dün- yasında insanı özgün kılan da bu olgu değil mi?

Düşünmeden okumak körletir; okumadan düşünmek yanlıtır.

CLAIRVANY